

ДРАГИЊА РАМАДАНСКИ

ПОВОДОМ ПУНОЛЕТСТВА ЈЕДНОГ РОМАНА (ПРЕДИЛЕКЦИЈЕ ЧИТАЊА)*

И у писцу и у његовој читатељки већ је тињала болест. Обоје смо тешко ходали. Причам му да сам као девојчица толила своје глади ситно исцепканим папирићима, као кокицама, из мале брадавичасте зделе. Било је то хранљиво протословесно млеко, колострум, док ми је у ушима зујала тишина. Мало се љутнуо. То је могло значити и да му се допало.

Наши београдски сусрети посебна су прича. Киднаповао би ме са неког преводилачког скупа и водио на гирице и пиво. Како жанр *table talk-a* не може без раблезијанских испада, угађали смо непцу и исповедали грех сквернословија, нижући језичке, културолошке, земљописне риме. Херцеговина и Војводина. Зе(н)та и Сента. Вук и Мушкатировић (Мушкатиру, иначе Сенћанину, ни гроба се не зна, загубио се међу пештанским барокним саркофазима).

Те године, када нас је последњи пут посетио, мој син је матурирао у гимназији. Писац је после ручка прилегао у лигештул, са турчинком подно ногу, црвеним као крв. Јели смо мајске трешње, водњикаве и неслатке. Похвалио је новотарију мог руралног домаћинства: метални отирач за ђонове, направљен од старог војничког кревета.

* * *

Роман *Трѝ соли* је необухватан, што не значи и непрегледан. Уместо садржаја има завршни синопсис, доказујући на делу вишеструко опосредовано јединство садржине и форме. Па и милошћу

---

* Радослав Братић, *Трѝ соли*, Народна књига / Алфа, Београд, 2002.

– читања, као својеврсне комфорне микроутопије. Делта нетом ишчитаних романескних рукаваца, „сланим ноктом” једног од наратора скицирана је, уз својеврстан благослов читаоцу.

Све ове податке о соли слао је Радан Тврдисалић, док је владар био жив, који их је једва дочитавао. Али зато, ти, ево, читаоче, имаш привилегију, а можда и муку, да их скраћене и можда мало прерађене – дочиташ. Једино сироти писац мора да их и по десет пута до краја ишчита.

Управо због обиља наратолошких финеса, којима још предстоје многа одгонетања, никоме не бих позајмила свој примерак књиге *Три соли*. Изашао би на видело број читања, са подвлачењем редова, различитим писаљкама. Одала бих сопствену мрежу недоумица, обележених знаком питања; индекс кључних мотива, сав од ускличника; избор омиљених места, поткрепљен савијањем угла странице: да увек могу да им се прикучим, без прелиставања књиге. Ту су и други рабоши, крстићи, опомињућа словца. Маргине књиге личиле су на гусарску мапу или на археолошку бележницу.

Кротећи текстуално обиље, сваки пут сам заправо читала други роман: метафорички, историјски, аутопоетички или пак роман с тезом (не баш понајчешће). Дабоме и као билдунгсроман, који темпераментно гради себе, своје јунаке, и своје читаоце. На моменте и као аутоматско писмо, што грца сред свог и туђих волунтаризама. Напокон, као роман о временитости, у духу Зенонове апорије о Ахилу, који никада неће престићи корњачу: вазда ће претрајати само илузија кретања и првенства, онога *пре* и *ио*сле. Братићевски преточено у мотив епигонства, то може звучати и овако:

Није истина да је дуван тек последије Колумба стигао у Херцеговину. У крчмама су пушили осушени лист горке татуле откада је свијета и вијека. Њат се правио од листа лопушине или винове лозе. Имамо ми много таквих изума, само што нам то у свијету не признају.

На трагу однекуд приспелог Летећег Холанђанина, који „мисли у прошлом времену, а за садашње мисли да је најгоре”, могло би се рећи да је *Три соли* роман у славу приповедања, а још више у славу читања. Ма каква да је стварност око нас, лагодна или тегобна, тек у приватности читалачке осаме „свијет ће постати бајка”. Приручна, портабл, достижна утопија, најбољи (ако не једини) лек против бесмисла и ружноће. „Са свих страна зарила је милост”, зацело милост читања, уз коју се најлепше одраста.

Било је довољно да дечак Јаков притисне рукама очи, па да „лети разним просторствима и временима”. Време је текло обрнуто: од старости према детињству. Владари су били деца. По свету изниклоше велике библиотеке.

Јаков није желио да помјера руке с очију. Не склањај ни ти руку с очију, читаоче. Осоло се и ти, читаоче, и рјечи нечитачу, ако га гдегод има: Читај, стоко неслана!

Оно што је испрва заморно (фуриозна поетика поређења, уживена око слојевите метафорике соли), у неком тренутку (тешко заслужене читалачке суверености) постаје умирујућа смисаона котва, шара на ћилиму, назовимо је управо тако: жељка. Роман као солило које, ако и не мири историјског целата и жртву, а оно призива преображене актере митске предаје: „И вук ће боравити са јагњетом, и рис ће лежати са јаретом, теле и лавић и угојено живинче биће заједно” (Исаија 11: 6). При опализирању лепих и утешних (квази)аналогија, однос са стварношћу скоро да одлази у неки други план. Неретко фамозни *tertium comparationis* постаје сасвим загонетан, зауман, као код успешних метафора, спајајући неспојиво. Извесне скоро, па омаклице, које су ретко фингиране, које чврсну пред очима читалаца, поседују вредност симптома, ингениозно разбарушених и подробних, које тек ваља ставити у кристалну решетку угаоне метафоре. Која од некуса твори укус.

Менторска наративна инстанца под именом Луди Грк задужује млађаног јунака Јакова за ложење ватре, опоменувши га да „различито дрво не гори једнако”. У прегршти менторских варијација распознајемо Шехерезадин методолошки бревијар: „Прича не смије по свим шавовима истовремено да сагори”. „Треба појачати пламен где треба, убацити заборављену ријеч”. „Дим ће разбудити неког ко је задријемао. Пробудиће се пред њим и анђели и демони”. „Ваља процарати, да се види шта је у призору вишак и шта смета”. „Не могу сви јунаци бити главни”.

Ипак, пр(а)ви законодавац односа у тексту није ни писац, ни наратор, ни јунак, ни читалац већ жанр. Жанр једини може некажњено прогласити црно белим, јануар августом, округло коцкастим, синовца сином. А поготово жанр који рукује цитатима, на рубу формалистичке разлике између пародичности и пародијности. Можда и без намере писца, али ко ће њему улазити у главу (и притом жртвовати своју). Ерудираност је, зацело, последњи утисак који би ова књига желела да изазове. Некада је то управо предочавање растојања до предвечнога логоса, дубине јаза између постстави-

лонски завађених језика. „Писац не воли свезналице, то препушта другима, који се врзмају око њега”.

* * *

Цитатно финале са мотивом *Зигања Скагра на Бојани* премошћује, тако запањујуће раздаљине, укључујући и ону најизазовнију: читање којим се гаси жеђ и утољава глад. Јесте, овај роман понајвећма пригрљује посебну врсту ожеднелих и огладнелих читалаца. Његов језик има своју истину и своје памћење. Писац то често доживљава као присилу и неурозу, када се пише у трансу, попут ужурбаног диктата. *Трї соли* писан је крај одра умируће матере, и отуда моћан продор неимарско-матерналне мотивике, у знаку посвемашње жртве. Тешко је побећи од завичајног називља, што точи словесно млеко вредније од злата. То је понекад готова песма-свлак, што претрајава под масонском кецељицом, или тогом професора, академика, поете доктуса.

Испод тих стјенчуга леже склупчане змијурине, гује присојкиње, шаргани и поскоци, наше домаће животиње. Када би камен знао да говори, причао би неслану историју.

Висококултивисана и самосвесна, како усмена и тако и писана, књижевна реч одувек је имала значај солила.

Дечак који се наратији учио уз ватру (где сви окупљени подупиру причу) има право да буде неповерљив према свим котеријама, поготово ако се ради о генијалном подлагачу огња, упућеном у тајне разгоревања, распламсавања и угаснућа Речи, сред мрачних и хладних зидова свемира. Народ заслужан за такву музику („одлијегање” ганги, гусле, десетерац) стиче право на архајска, па и ромејска, поређења (при чему не треба сметнути с ума да упоређивање није нужно изједначавање). Са таквим јеловником („врућа кртола је својеврсна прича”) тешко је не бити сумњичав према европејским гранд-хотелима. То није „заслуга” културе већ некултуре. Трошан и стога вечити храм, крај етаблираних променада и еспланада. Дријевна, рекла бих Прадријевна. Усмени, предписмени, рабошки, цртани и резани, у јеку преображења (очовечења? рашчовечења?) тр(а)г, чији се доживљај туђости понекад жигоше као погрешна самоперцепција, неспособност комуницирања, мит о неприпадању (*ми* и *они*), склоност самоизолацији, претерана симболизација поноса и сл.¹

¹ Свеж пример за то представља наш доживљај београдског споменика великом жупану Стефану Немањи. Неспорно је да домаћи наручилац (а потом

Такав завичај било је најупутније представити странцу, госту и путнику кроз дисперзивни *Пролоџ*, у пет распршених слика, кадрих да изненаде својом сусретљивошћу, сред лијана што подмећу ногу, крај ненадних провалија и преварних путељака, што измичу под ногом дошљака. Овај бедекер више указује и опомиње, него што хвали и прехваљује. Тако призива још једног картографа, оног панонске пешчаре, која ситним и усмрћујућим пројектилима (песка) разара плућа и отвара каверне, међу изданима сумпоровите воде, што се пуши, капиларно повезана са неким пакленским дубинама. И опет питање доброг укуса. Сваком своје. И отрови и лекови. Помало иронична алузивност, која допушта читаоцу да васпоставља сопствене поредбене релате: своје или туђе.

Гламурозни Запад и декадентни Исток, спрам провинције, вазда у стању магме, вечитог геополитичког детињства, оскрнављеног како сопственим тако и апетитима околних инокултура и цивилизација. У таквим (постстројанским) условима, рекосмо, нема инсистирања на ерудираности, већ пре њене изравне негације. Скривене аналогije, метафоре, метонимије, метаболе, ту су да опомену и лецну, а не „само” сравне и епигонски укотве у неки старији смисао. „У малом простору највише свијетле поређења”. Није ни

и руски уметник) није погодио визуелну шифру нашег искона. Потребно је разабрати се у том нетранспарентном портрету (или ипак аутопортрету). Ма колико мала, однекуд нашла туђост (па и нас спрам нашег споменика) постаје вриштећа. Пред нама је хтонски, од сакралног веома удаљени приказ, што жиролико прораста кроз крхотине кородираних византијског шлема. Нека смо и диволиза, и павит, и грешика, али не и сапрофитска гљива, што разара остатке другог организма, а затим их упија као храну. Поза нашег праоца је жонглерска, еквилибристичка, нестабилна, недостојанствена, неукорењена у сопствено тло. Сама статика ове фигуре уроњена је у сопствену кривицу, са инвалидни скр(у)шеним трупом, без крајпуташког виртуса, вигора и трса, без унутарње елеганције. Пред нама је цинични (ауто)коментар нашег сопства од стране прокријумчарене страности, па нека је то и империјална страност Свете Русије или тек инсајдерска малициозност (разглашено бујање на рушевинама туђег царства, а не као младица са сопственим државотворним виталитетом). Из дубине векова нашла орнаментика (скитска, ординска, хазарска), у концептуалној је опреци са (пештерском) сведеношћу наших оклопа и риза. Уместо витеза и мона(р)ха пред нама је опсенар и вештац, некакав Кашчеј Бесмртни, одливан на калуп туђих бајки и митова. Неко ће рећи да подједнако бode очи и тевтонска робусност споменика деспоту Стефану Лазаревићу, застрашујућег на начин Франкештајна. Да ли је могуће да наши уметници не сањају поред огњишта? Да им се под очним капцима не роје слике великих предака? Или је сан о Краљевићу Марку, као парадигми достојанствено озвученог подвргавања страности, дефинитивно одсањан сан о витештву? Вазал је само вазал и ништа више? Са идеалом потпуног и занемљеног идентификовања са страним (сувереном, обичајима, вером). Тада и циновска снага постаје сувишна и ружна гомила меса, од које одвраћамо поглед. Вратите нам наше крпице, дође обичном човеку да завапи речима песника, свима који би да редизајнирају нашу духовност, да је римејкују у неодговарајућој сразмери.

чудо што „илузије почињу да трепере”, а поготово када се комплексни друштвени феномени премештају у елементарне природне појаве: „Знам да је исток олтар јер не свањива са запада”. Или: „А видјело се да ће бити умирања, јер се те године сви лешници учрваше”. Ова селективна замена поредбених копула узрочно-последичним констатацијама архајског човека, који се равна према природи, а не према култури, има своје дубоко оправдање. „Кад врекне јарац, то се гласне ђаво”.

Странац „личи на аустралијског кљунара, који је истовремено и птица, и риба, и сисар”. Ово је прилика да се присетимо да се, у приповедном свету Николаја Васиљевича Гогоља, *немац* (неко ко је „нем”, ко не говори по „нашки”), такође, доима као нечастиви, са репом испод фрака. Наратор *Трѝа соли*, међутим, већ у следећем кораку универзализује тај утисак („Прерушених створења је много”), и распростире га и на остале учеснике културолошких контаката. „Ми се пред странцима прерушавамо и скривамо”. О бесквасном хлебу изјашњава се пак овако: „Ето разлика у обичајима и разлога за нетрпељивост”.

Метафора огледала (и других фасцинантних изума епохе који би, попут цвикера, лупе и телескопа, да одразе и приближе оно далеко) кардинално је имаголошка. „Поређење је огледало историје”. Роман нам, додуше, нуди и парадоксално наличје ове метафоре: „Никада се у туђем огледалу не огледамо”. „Што год кажеш, више причаш о себи него о другима”. „И кад ткаш ћилим за некога – он ће бити твоје огледало.”

* * *

Један од тројице наратора, Луди Грк, просветитељска је фигура, наш „прозор у свет”. И он је, у неку руку, странац, не зна се одакле је и „гдје се у молитви окреће”. Одиста, сваки појединац и сваки етницитет позициониран је тако да и емитује и да трпи страност. „Гласови им се више не разликују, и не зна се ко говори.” „Када странци ударе у причу из свијета, говоре нам шта све ми немамо и шта код нас не ваља”. И он „удара у причу”, наукујући умеће поређења, „уместо досадних описа како је јунак трептао или зијевао”, са намером откривања „сржи и скривених података”.

Трогуби приповедач („И ја сам био тамо, који вам ово причам, са двојцом браће”) „губи” једног па другог наративног савезника (Радана Тврдисалића и Лудог Грка), да би се на крају свео на своје време, у коме прошлост једва чујно ромори. „Када нема хљеба, има приче. Вријеме се тако најбоље мјери.” Ескалирајући својим компарацијама и метафорама до евокативног крешченда, ево га

како брзо јави нови расап отаџбине, потврђујући митски концепт о вечитом враћању истог.

Писац као да коначно преузима личну, а не само командну одговорност за сваку реч, и загризавши свој реп, попут змаја са амблема истоименог витешког реда, побеђује логику и време, поставши симболично свој песнички син и отац, са мисијом успостављања сазвучја прошлости и садашњости, када се историја, по ко зна који пут, „епигонизује”. Те, 1999. године десило се својеврсно судбинско затварање круга. Залистајмо роман према почетку, до XV века. После првих знакова декаденције, уследила је издаја и предаја кључева, појава јањичара и лешинара, све до рушења знаковите слане цркве. „Ломе је парче по парче. А Бог ћути, ништа не предузима. Јесмо ли се о њега толико огријешили?” Све се поновило, као у лошој бесконачности, после пет векова; и распоред међународних снага је исти, и лозинка једнако лицемерна („милосрдни анђеол”). „Не разликујемо шта је некада било од оног што је сада. Живимо ли бесконачност?”

Роман у целини одликује спорадични продор лексике изван приповеданог хронотопа архајске и класичне Грчке, Византије и Херцеговине из доба херцега Сандаља Хранића (*хормони, бактерије, вируси, паразити* и др.). У сегменту између Киселог и Горког рукавца (где дефиле званица на пријему код херцега није друго до списак живих људи из миљеа аутора), то замешатељство је посебно речито (изрази као *давајши рекеј* или *јонизујућа снага соли*). Лирско-хуморна алузивност овог призора у међувремену постаје безнадежно *passé*. Уследило је време нових ливреја на српском Парнасу. Неки пријатељи су постали тек бивши знанци. Читалац више не зна да ли да верује звуку тих имена, разврстаних по природословном моментуму: бескичмењаци, кичмењаци и они који се чешу.

Читалац непогрешиво региструје и обрат вишеструких приповедних *ја* у једно ангажовано, есејистичко *ја*; формално то доживљује као продор модернитета у потку романа, поступак са којим се већ могао срести, рецимо, у неким деоницама Пушкиновог романа у стиховима. То је легитиман, и више од тога, целисходан поступак: поетичка методологија овог романа, заснована на поступку имагинирања, али и коментарисања своје грађе – доприноси афирмисању културе заједничког живљења, која нас одликује као народ међу народима.

* * *

Именица, придев и глагол са кореном сал/сол напросто призива градацију, меру, самоограничавање. Овај пикантни зачин

прожима све и свакога, осцилирајући између недовољности, достатности и прекомерности. Пренос на нијансирање односа са сопственим и туђим етносом, у роману резултује широком палетом односа: (само) поништавање, прозелитизам и расизам, са амбицијама анихилације Другог као таквог; братоубилачки раскол унутар једног етноса, са својим патрицидима, фратрицидима, издајама, пребезима, вероломствима, као и старим-новим проклетством аутошовинизма. То је условило згушњавање боја и скоро редуванту употребу поредбених политичко-херојских митова, поготово оних у вези с јабуком раздора, убаченом од стране моћних љубоморника.

Со постаје метафора живота, али и суживота: другост у мери која нам је нужна и потребна, као пут за постизање статуса *ближњег*; пословични цак соли који се потроши за градирање свог и туђег салинитета (неслан, слан, преслан), као зоне заједништва и интерактивности, колико жељене толико и неизбежне; миритељ, а не антагонизатор; божански траг у човеку, у свакој твари, која нас орођује и спаја, подешава на исте таласе, као житеље Земље, Земљане. Роман *Три соли* је, у једном од могућих читања, управо роман о достизању мере другости која не вређа ни нас ни другога, која нас чини посебнима, али и упоредивим, подложним градацији и комуникацији. Јер бити Други је и бити од помоћи, не „само” као пријатељ већ и као пријатељ у невољи.

Овај роман, утемељен на поетици памћења, заслужује сву могућу изнијансираност читања. Судаћи по његовим маргинама, ишараним током безмало двадесетогодишњег дружења, контемплирању вантекстовних односа конкурише унутартекстовна средина компарације, и одавање почести великим ствараоцима, попут Андрића, Ћопића, Пекића, Киша. Сви они су на свој начин испитивали модалитете прожимања себства и страности, од дивинације/демонизовања, па до међусобног надопуњавања/објашњавања. На хоризонту ове књиге је, рекосмо, и Гогољ, и по амблематичном помињању шињела, из кога се роје нови писци, и по приповедачком густу: када се речи бирају не толико по смислу колико по гурманском диктату унутарњег неба, палатума.

У Сеници, маја 2021.